

Repliker och kommentarer

I den här avdelningen välkomnas kommentarer till tidigare bidrag och korta inlägg med ekonomisk-politisk anknytning

KARIN BRUNSSON

Hur hög blev inflationen?

Konsumentprisindex, KPI, används ofta som ett sammanfattande mått på hela den svenska inflationen. Det är en viktig utgångspunkt för den ekonomiska politiken och påverkar därigenom den ekonomiska utvecklingen – och inflationen.

Vad innehåller då detta betydelsefulla mått? Hur känsligt är det för förändringar i beräkningssättet? Utförs beräkningarna i Sverige på samma sätt som i andra länder?

Frågorna har ställts av Riksdagens revisorer och belysts i en skrivelse till riksdagen. I denna artikel presenterar jag några av resultaten från denna utredning. Bland annat sättet att värdera kvalitetsförändringar och att beräkna kostnaderna för boende innehåller flera osäkerhetsmoment. Vid jämförelser mellan svensk och utländsk inflation bortser man ofta från komplikationen att olika länder beräknar sina index på olika sätt. Flera mått på KPI riskerar att skapa förvirring – men kanske en hälsosam sådan.

Innehållet

KPI beräknas av Statistiska centralbyrån, SCB, med hjälp av Statens pris- och kon-

kurrensverk och länsstyrelserna. Prisuppgifter för ett urval varor och tjänster, en varukorg, samlas in varje månad och skall sammantaget avspegla prisutvecklingen för hela den privata konsumtionen i Sverige.

Urvalet av varor och tjänster revideras vid varje årsskifte. Då tillkommer varor och tjänster som man inte tidigare kunnat beakta, från 1989 t ex prisutvecklingen för flygcharterresor och uthyrning av videofilmer.

Vid beräkningarna tas hänsyn till rabatter av typen röda avgångar på tåg och SLs sommarbonus, däremot inte till t ex Konsums och bensinbolagens medlemsrabatter och rabattkuponger för vissa livsmedel. Om livsmedel säljs till extrapris kommer det lägre priset med i KPI. Däremot finns det inte möjlighet att ta hänsyn till hur stor andel av exempelvis sitt kaffe eller sitt tvättmedel som konsumenterna väljer att köpa under extraprisveckorna.

Nya varor väljs ut för prismätning med något års fördröjning. Det betyder att varor som inledningsvis haft ett högt pris, t ex videokameror, beaktas i index först sedan priset hunnit sjunka.

På motsvarande sätt kan det ta mellan ett och två år innan nya försäljningsställen inkluderas i indexberäkningarna. Om en allt större del av inköpen av dagligvaror förläggs till nya lågprisbutiker, skulle KPI

KARIN BRUNSSON är utredningschef hos Riksdagens revisorer.

därmed överskatta prisutvecklingen.

Huvuddelen av kostnaderna för tex sjukvård och bibliotek räknas som offentlig konsumtion och ingår därför inte i KPI. Bland annat kostnader för kommunal barnomsorg och äldreomsorg, utrikes båt- och flygresor, bank- och försäkrings-tjänster, inköp av konst samt reparationer av lägenheter eller möbler finns inte heller representerade i det svenska KPI. För andra typer av konsumtion, såsom utgifter för bostadsrätter, avgifter till föreningar eller köp i andra hand, mäts konsumtionen med hjälp av näralliggande mått. Exempelvis representeras kostnadsutvecklingen för bostadsrätter av motsvarande utveckling för hyreslägenheter.

Den relativa betydelsen av olika representantvaror anges genom vägningstal. De visar hur stor andel de utvalda varorna representerar av den totala konsumtionen. Vägningstalen beräknas med utgångspunkt från uppgifter i nationalräkenskenskaperna. De revideras varje år för att anpassas till konsumtionens sammansättning under det år som just avslutats. Uppgifterna är preliminära. För det fjärde kvartalets konsumtion görs en prognos. För december månad beräknas också ett *långtidsindex* med utgångspunkt från konsumtionens fördelning under det gångna året, värderad till de priser som gällt i december närmast föregående år. I långtidsindex kan även prisförändringar som av olika skäl inte kunnat införas i beräkningarna under det löpande året beaktas. I vissa fall beaktas metodändringar och justeringar föranledda av säkrare statistisk information m m.

Känsligheten

Prisförändringarna för en viss varugrupp kan beräknas enligt olika formler. Helst skall formeln inte påverkas av om man övergår från att mäta en sort (tex pris per kilo) till en annan (tex pris per gram). Index skall inte heller påverkas av om be-

räkningarna görs från en tidigare tidpunkt till en senare eller tvärtom.

För varor där priserna insamlas lokalt eller med utnyttjande av butikernas cirkaprislistor räknades KPI till och med december 1989 fram som en förändring i medelpriser. Att beräkna KPI som en "kvot mellan medelpriser" uppges vara det internationellt sett vanligaste förfarandet för att beräkna KPI. Metoden övergavs efter beslut av Nämnden för konsumentprisindex i juni 1989, eftersom den bla inte fyllde kravet att vara neutral i förhållande till den sort som utnyttjas för beräkningarna.

Från januari till mars 1990 användes genomsnittliga prisförändringar som utgångspunkt för beräkningarna. Ett "medelvärde av priskvoter" är internationellt den näst vanligaste metoden att beräkna KPI. Metoden bedömdes dock överskatta prishöjningar. En återgång till ordinarie pris från extrapris resulterade nämligen i indexhöjningar som blev större än sänkningen av index när en tillfällig prissänkning av samma storlek infördes.

Effekterna av beräkningsmetoden illustreras av följande exempel: i ett fall med två butiker med samma omsättning, där en höjt priset på kaffe och en sänkt det med samma belopp, borde index bli 100.

Prisförändringar på kaffe i två butiker, hypotetiskt exempel

Butik	Tidpunkt 0	Tidpunkt 1	Vikt
1	25	20	1/2
2	20	25	1/2

Källa: SCB, R & D Report 1991:1.

Den beräkningsmetod som användes våren 1990 gav i detta fall i stället resultatet 102,5.

Från april 1990 används därför en metod där priserna i kvotens täljare och nämnare divideras med genomsnittet av baspris och jämförelsepris. Metodänd-

Tabell 1 Index för september 1990 enligt olika beräkningsmetoder
(december 1989=100).

Varugrupp	Enligt den metod som tillämpades före januari 1990	Enligt tillämpad metod jan-mars 1990	Enligt den metod som tillämpas från april 1990
Övriga livsmedel*	112,62	115,82	111,92
Kläder och skor**	101,01	103,71	100,98
Inventarier och husgeråd	104,94	105,96	104,68
Fritidsartiklar	102,97	104,31	102,93
Övriga varor	112,17	113,29	112,42
Lokal- och listpriser totalt	106,59	107,89	106,46

Anm. * ej säsongrensade siffror

** har räknats annorlunda än det officiella KPI beträffande vintervarorna

Källa: SCB, PM 1990-11-08.

Tabell 2 Konsumentprisindex totalt, 1980=100.

1990	Enligt den metod som tillämpades före januari 1990	Enligt tillämpad metod jan-mars 1990	Enligt den metod som tillämpas från april 1990
januari	198,61	199,04	198,34
februari	199,33	199,87	199,00
mars	204,72	205,40	204,47

Källa: Nämnden för konsumentprisindex, protokoll nr 171, samt SCB.

ringen berör dagligvaror, kläder, skor, inventarier, husgeråd, fritidsartiklar, restaurangmåltider samt vissa andra varor och tjänster, värdemässigt motsvarande ungefär hälften av KPI.

Av *Tabell 1*, som visar index för september 1990, framgår att den formel som nu används för att beräkna prisförändringar givit betydligt *lägre* prisökningar än den metod som användes tidigare och i de flesta fall även lägre ökningarna än den ursprungligen använda metoden.

Förändringarnas betydelse för hela KPI illustreras i *Tabell 2*, där dock utgångspunkten för samtliga alternativ varit att tidigare tillämpade metod använts fram till januari 1990.

Kvalitetsförändringar

Kvalitet definieras av SCB som skillnad i material och utförande. Det gäller egenskaper som funktion, komfort, livslängd, säkerhet och lättskötthet. Som kvalitets skillnad räknas också skillnader vad gäller tex garanti eller hemsändning, däremot inte skillnader i tex tillverknings- och distributionskostnader. Kvaliteten skall alltid värderas ur konsumentens synvinkel.

Beträffande exempelvis personbilar använder SCB en expertpanel för att värdera kvalitetsförändringar och justera de redovisade prisförändringarna.

För andra varor värderar SCBs intervjupersoner skillnader i kvalitet. De har då i re-

Tabell 3 Varor där intervjuarna redovisat stora kvalitetsförbättringar.

Representantvara	Index utan kvalitetsvärdering	Index med kvalitetsvärdering	Skillnad i procent
1984			
Dampäls	123,52	93,90	+31,5
Damjumper, konstfiber	135,62	112,04	+21,0
Damjumper, bomull	121,84	101,94	+19,5
1985			
Damjumper, konstfiber	111,30	97,28	+14,4
Sparkdräkt	123,00	107,99	+13,9
Klänning, trikå	122,26	107,90	+13,3
1986			
Damjumper, bomull	115,26	97,11	+18,7
Kappa, vävt tyg	108,80	93,78	+16,0
Damlångbyxor, vävt tyg	118,86	104,93	+13,9

Källa: SCB, PM 1987-05-19.

Tabell 4 Varor där intervjuarna redovisat stora kvalitetsförsämringar.

Representantvara	Index utan kvalitetsvärdering	Index med kvalitetsvärdering	Skillnad i procent
1984			
Sängfilt	99,74	104,60	-4,6
Sparkdräkt	99,63	108,02	-7,8
Kylskåp	90,61	102,11	-11,3
1985			
Dricksglas	105,60	109,89	-3,9
Träningskor	104,36	109,49	-4,7
Kassettdäck	92,95	97,59	-4,8
1986			
Herrskinnjacka	97,29	105,99	-8,2
Ljuslykta	101,44	112,25	-9,6
Damblus, trikå	94,58	105,54	-10,4

Källa: SCB, PM 1987-05-19.

gel endast en minnesbild av den tidigare varan att gå efter. Intervjuare som arbetar som tillfälliga ersättare har kanske aldrig sett den tidigare varan. Däremot har samtliga intervjuare tillgång till uppgifter om priserna på tidigare och nya varor.

Detta är enligt SCB en sannolik förklaring till att intervjuarnas kvalitetsvärde-

ring tenderat att påverkas av prisskillnaderna mellan olika varor.

I en undersökning av hur KPI påverkats av intervjuarnas kvalitetsvärderingar visade det sig att intervjuarna i många fall bedömde att kvaliteten ökat. Det gällde år 1984 för 81 av totalt 93 varor, 1985 för 71 av 94 varor och 1986 för 77 av 109 va-

Tabell 5 KPI med och utan kvalitetsvärdering.

År	Indextal utan kvalitetsvärdering	Indextal med kvalitetsvärdering	Skillnad i procent
1984	108,83	108,19	0,6
1985	106,03	105,70	0,3
1986	103,61	103,26	0,3

Källa: SCB, PM 1987-05-19.

ror. De största kvalitetskillnaderna uppmättes för damkläder (se Tabell 3).

Försämrad kvalitet noterades för såväl kläder som andra varor, vilket framgår av Tabell 4.

Sammantaget sänktes KPI, som framgår av Tabell 5, genom kvalitetsvärderingarna.

Beträffande kläder noterar SCB att kvaliteten hela tiden bedöms bli bättre. För perioden 1959–1986 har index rensats med hänsyn till kvalitetsförändringar motsvarande en kvalitetsförbättring på över 70 procent. Under perioden 1984–86 bedömdes kvalitetskillnaderna motsvara hälften av prisskillnaderna oavsett prisökningstakten. Mellan december 1983 och december 1986 ökade KPI totalt (enligt långtidsindex) med 18 procent. Ökningen skulle ha varit drygt en procentenhet högre om någon värdering av kvalitet inte gjorts. Särskilt anmärkningsvärda är de tal som redovisats för damkläder, något som SCB tror beror på att de undersökta varorna byts särskilt ofta.

I en undersökning avseende år 1988 visade det sig att mindre prisskillnader sällan föranledde några särskilda justeringar för kvalitetsförändringar, medan så däremot ofta blev fallet när prisökningen på en vara var stor (över 50 kr). Bedömningarna varierade dock starkt mellan olika intervjuare.

Nämnden för konsumentprisindex beslutade i september 1990 att från och med 1991 införa en ny metod för prismätning

av kläder. Genom att intervjuarna inte längre gör några kvalitetsvärderingar bedöms den nya metoden vara mera fri från subjektiva inslag. (De "subjektiva inslag" som kan finnas med i äldre beräkningar kvarstår dock.)

Bostadsposten

Som framgått ovan görs inte någon särskild undersökning av kostnadsutvecklingen för bostadsrättslägenheter. Vid beräkningen av KPI utgår man i stället från antagandet att kostnadsutvecklingen för bostadsrättslägenheter är densamma som för hyreslägenheter. För egnahem görs en komplicerad beräkning med utgångspunkt från SCBs särskilda småhusundersökning.

På revisorernas uppdrag har SCB för en tioårsperiod dels ersatt beräkningen av kostnadsutvecklingen för bostadsrätter med motsvarande egnahemsberäkning, dels ersatt beräkningen för egnahem med uppmätta värden vad gäller kostnadsutvecklingen för hyreslägenheter.

Beräkningarna, som avser långtidsindex, visar att sättet att redovisa egnahemskostnader har relativt stor betydelse för index. Från 1980 (årsmedeltal) till december 1990 (långtidsindex) steg KPI enligt den officiella beräkningen med 113,4 procent. Hade utvecklingen av boendekostnaderna för egnahem i stället antagits vara densamma som kostnadsutvecklingen för hyreslägenheter hade index sti-

git med 121,7 procent.

Beräkningarna av kostnadsförändringar för bostadsrättslägenheter påverkar index i mindre utsträckning. Om kostnadsutvecklingen för sådana lägenheter antagits vara densamma som för egna hem hade index år 1990 stigit med 112,1 procent.

Beräkningarna ger inte vägledning för någon bedömning av vilket som är det "bästa" eller "mest korrekta" sättet att beräkna index. Däremot framgår att de kalkyler som görs för framför allt egna hemsboendet inverkar på hela KPI.

Utlandet

I bl a finansplanerna finns varje år sammanställningar över konsumentprisutvecklingen i Sverige och vissa OECD-länder. Några reservationer vad gäller möjligheterna till sådana direkta jämförelser framförs normalt inte.

I själva verket finns stora skillnader mellan sättet att beräkna det svenska KPI och motsvarande beräkningar i USA, Tyskland, Storbritannien, Norge, Finland och Danmark.

Exempelvis avser mätningarna hela befolkningen i Sverige, Tyskland, Danmark, Norge och Finland. I USA mäts däremot prisutvecklingen för tätorter med minst 2 500 invånare. I Storbritannien avser beräkningarna inte pensionärs- eller höginkomsthushåll.

Privat konsumtion definieras i samtliga sju länder enligt respektive lands nationalräkenskaper. Nationalräkenskaperna är dock utformade på olika sätt i olika länder.

Som basår för beräkningarna använder Norge 1979, USA, Danmark och Sverige 1980 och Tyskland, Finland och Storbritannien 1985. I Sverige görs dock, som framgått ovan, årliga justeringar av varukorgens sammansättning och sammanvägning. Även i Storbritannien ändras vikterna för olika delar av konsumtionen varje år.

Vad gäller beräkningen av boendekostnaderna är skillnaderna mellan länderna stora. Olika nationella subventions- och bidragssystem påverkar beräkningarna. I samtliga undersökta länder blandas uppgifter om utgifter respektive konsumtion.

På motsvarande sätt varierar praxis beträffande kvalitetsjämförelser. I Storbritannien, USA, Tyskland och Norge får prisombuden själva ansvara för kvalitetsvärderingen. Metoderna i Finland och Danmark påminner om dem som till och med år 1990 användes i Sverige (jfr ovan).

EG

Någon gemensam och antagen plan för att harmonisera indexberäkningarna inom EG finns ännu inte. Vissa länder har varit angelägna att behålla kontrollen över sina egna beräkningar och har därför förhållit sig avvaktande till propåer om harmonisering.

Kraven på jämförbara statistiska uppgifter anses dock ha ökat till följd av beslutet om ekonomiskt och monetärt samarbete (EMU), planerna på en gemensam socialpolitik och behovet av att kunna utvärdera konkurrensbegränsningar.

Även i EES-avtalet behandlas det allmänna behovet av harmoniserad statistik. Det förutsätts att de avtalslutande parterna utvecklar och använder harmoniserade metoder, definitioner och klassificeringar.

Osäkerheten behöver uppmärksamhet

Revisorernas skrivelse visar att det inte finns något säkert svar på frågan hur hög inflationen egentligen blev, varken i Sverige eller de länder vi vanligen jämför oss med. Att förutsätta att det går att beräkna ett "korrekt" mått på prisutvecklingen vore en verklighetsfrämmande ambition.

Dock borde det finnas anledning att i ökad utsträckning uppmärksamma olika typer av mätproblem och metodsvårigheter. Med endast ett mått på konsumentprisutvecklingen, som utan reservationer

jämförs med prisutvecklingen i tex OECD-länderna, riskerar beslutsfattare och andra som använder index att invagas i alltför stor säkerhet om "hur det var".

KPI behöver förses med reservationer och alternativ. Redan en jämförelse mellan det svenska KPI rensat från boende- eller energikostnader med motsvarande index i andra länder skulle ge intressanta komplement till de traditionella beräkningarna.

Svårigheterna att skilja på pris, kvalitet och produktionsvolym har uppmärksamats av Produktivitsdelegationen (SOU 1991:82), som påpekar att hela vår uppfattning om BNP-tillväxten påverkas av de bedömningar som görs av förändringar i kvalitet. En underskattning av kvalitetsförbättringar innebär att inflationen överkattas och produktionsutvecklingen underskattas. Därmed underskattas också produktivitetstillväxten.

SCBs undersökningar från mitten av 1980-talet visar att problemen inte är obetydliga. Liknande problem borde föreligga i andra länder. När Sverige övergår till en ny metod för kvalitetsvärdering, påverkas – på ett obestämt sätt – också förhållandet till andra länders indexberäkningar.

Olika former av känslighetsberäkningar, tex KPI med och utan kvalitetsförändring, behöver redovisas regelbundet, detta både för att möjliggöra bedömningar av indexkvalitet och för att skapa debatt och intresse för indexberäkningarna.

För närvarande förefaller detta intresse vara mycket svalt. Vid universitet och högskolor förekommer knappast någon forskning med indexanknytning. Den allmänna debatten tycks ha avstannat under andra hälften av 1970-talet.

Det är som om det vore tillräckligt (kanske tryggast) med ett mått och en sanning. Fördelarna med (åtminstone ett visst mått av) *förvirring* bör dock inte underskattas.

Referenser

Riksdagens revisorer, "Förslag angående konsumentprisindex". Förslag till riksdagen 1991/92:16.

SOU 1991:82, *Drivkrafter för produktivitet och valstånd*. Produktivitsdelegationens betänkande. Allmänna Förlaget, Stockholm.